

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών και Πολιτισμικών Σπουδών

Παυλοπούλου Ασπασία

ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ ΓΙΑ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ:
«12Κ3: Εισαγωγή στην Αρχαία Ιστορία»

**«Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΩΝ ΔΥΟ ΜΕΓΑΛΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ
ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ:
ΣΠΑΡΤΗ – ΑΘΗΝΑ»**

Καλαμάτα 2008

Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΩΝ ΔΥΟ ΜΕΓΑΛΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΤΟΥ ΚΛΑΣΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Β. Η ΑΘΗΝΑ ΤΟΥ 7^{ΟΥ} -6^{ΟΥ} ΑΙ. Π.Χ.

Η ΑΘΗΝΑ

1. Ο Σόλων και η Αθήνα

1. 1. Προσολωνική Αθήνα
  - Αριστοκρατικό πολίτευμα
  - Οίκοι, φράτρες, γένη
  - Οι άρχοντες
  - Ο Άρειος Πάγος

Ο Κύλων
Ο Δράκων

1. 2. Οι μεταρρυθμίσεις του Σόλωνα
  - Οικονομικές
  - Πολιτικές

2. Οι Πεισιπρατίδαι

2. 1. Ο Πεισίστρατος
  - Ιστορία
  - Πολιτική
  - Οικονομική
  - Κοινωνική
  - Εξωτερική

2. 2. Ο Ιππίας

3. Ο Κλεισθένης

3. 1. Η κατάσταση πριν από τις μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη
3. 2. Το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα
  - Η Ισηγορία
  - Οι φυλές, οι δήμοι, οι τριττύες

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

12Κ3: «Εισαγωγή στην Αρχαία Ελληνική Ιστορία».

Διδασκ.: Ασπασία Παυλοπούλου (e-mail: AspasiaPavl@yahoo.gr)

Β. Η ΑΘΗΝΑ ΤΟΥ 7^{ΟΥ} -6^{ΟΥ} ΑΙ. Π.Χ.

Μέσω των μεταρρυθμίσεων του Σόλωνα και της τυραννίδας του Πεισίστρατου και των υιών του η Αθήνα οδηγείται στην «ίσονομία». Πρόκειται για το καθεστώς εκείνο που θα προβληθεί ως ιδανικό για την ανάπτυξη της προσωπικότητας και των ατομικών δυνατοτήτων του κάθε πολίτη και θα οδηγήσει στη σύνταξη μιας Πολιτείας που η μεταγενέστεροι χαρακτήρισαν ως «δημακρατία».

1. Προσολωνική Αθήνα

Αν οπισθοχωρήσουμε στις παλαιότερες φάσεις ιστορίας της πόλης βρίσκουμε την εικόνα ενός *ώριμου αριστοκρατικού κράτους*. Ο Αριστοτέλης χαρακτηρίζει το πολίτευμα ως «ολιγαρχικό» (Αριστοτέλη, *Αθηναίων Πολιτεία*, 2.1). Όλα τα πολιτικά και ιερατικά αξιώματα είναι συγκεντρωμένα στα χέρια των μεγάλων αριστοκρατικών γενών. Έτσι κατά το μεγαλύτερο μέρος του 7^{ου} αι. π.Χ. η ιστορία της Αθήνας δεν είναι η ιστορία ενός συγκροτημένου κράτους, αλλά η ιστορία των μεγάλων αριστοκρατικών γενών, των Αλκμαιωνιδών, των Μεδοντιδών, των Φιλαϊδών κ.ο.κ.

Κάθε «οἶκος» πολιτών υπαγόταν σε μια «φράτρη». Επρόκειτο για θεσμό, ο οποίος μάλλον καθιερώθηκε κι εξελίχθηκε κατά τους Σκοτεινούς Αιώνες. Παράλληλα με τις φράτρες υπήρχαν τα «γένη», τα οποία αποτελούνταν από τους ισχυρότερους οίκους κι από κάποιους άλλους λιγότερο σημαντικούς, κι ελέγχονταν από ένα κύριο αριστοκρατικό οίκο. Πιθανώς τα γένη ήλεγχαν τις φράτρες. Και πάνω από τα γένη και τις φράτρες όμως βρίσκονταν οι τέσσερις «φυλαί».

Κατά τον Αριστοτέλη με αυτό το αριστοκρατικό, ολιγαρχικό καθεστώς ήταν **συνυφασμένα δύο μεγάλα κοινωνικά προβλήματα της εποχής** (Αριστοτέλη, *Αθηναίων Πολιτεία*, 2.1):

Ως πρώτο αναφέρεται το γεγονός ότι πολλοί από τους οικονομικά ασθενέστερους (οι θήτες κι ένα σημαντικό μέρος των παλαιών μικρών γεωργών) ήταν υποχρεωμένοι να «δουλεύουν» για τους πλουσίους. Συγκεκριμένα αυτοί καλλιεργούσαν τα κτήματα των τελευταίων ως «έκτῆμοροι», απέδιδαν δηλαδή το ένα έκτο της ετήσιας παραγωγής τους στους ευπατρίδες-γαιοδεσπότες. Έτσι

βρίσκονταν σε κατάσταση εξάρτησης από αυτούς· συχνότατα μάλιστα είτε είχαν μακροχρόνια συσσωρευμένα χρέη προς αυτούς, είτε, λόγω των χρεών, είχαν μεταπέσει σε κατάσταση δουλοπαροικίας.

Ως δεύτερο και σημαντικότερο πρόβλημα προβάλλεται ο αποκλεισμός των περισσοτέρων πολιτών της Αθήνας από την πολιτική ζωή, γεγονός που είχε ως συνέπεια την παρουσία κοινωνικών εντάσεων. Κρίνοντας τόσο από τις πολιτικές-κοινωνικές μεταρρυθμίσεις του Σόλωνα, όσο κι από αυτές που εισήχθησαν αργότερα, οι οποίες στο σύνολό τους αφορούσαν στα μεσαία κι ανώτερα κοινωνικά στρώματα, μπορεί κανείς εύλογα να οδηγηθεί στην υπόθεση ότι από αυτή τη δυσαρέσκεια διαπνέονταν κυρίως αυτές οι κοινωνικές τάξεις. Αλλά και η σκληρότητα, από την οποία διαπνεόταν το θεσμικό δίκαιο για τους ασθενέστερους οικονομικά, συγκεκριμένα η πρόβλεψη ότι, εάν ο οφειλέτης-μικροκαλλιεργητής αδυνατούσε να εξοφλήσει τα χρέη του, περιέρχονταν ο ίδιος ή η οικογένειά του σε κατάσταση δουλείας, θα πρέπει να είχε προκαλέσει όξυνση των κοινωνικών αντιθέσεων. Η ανωτέρω κατάσταση είχε, όπως ήταν φυσικό, ως συνέπεια να εμφορηθεί σύντομα το σύνολο της αθηναϊκής κοινωνίας από εντάσεις.

Κύλων: Αυτές ακριβώς οι εντάσεις φαίνεται ότι προετοίμασαν τη διάδοχη κατάσταση. Στο πλαίσιο αυτό μόνον μπορεί να ερμηνευθεί η εμφάνιση της πρώτης προσπάθειας για εγκαθίδρυση τυραννίδας από το νεαρό ολυμπιονίκη Κύλωνα. Ο τελευταίος επιχείρησε το 636/632 π.Χ., στηριγμένος σε σώμα μισθοφόρων που είχε σταλεί από τον πεθερό του, τον τύραννο των Μεγάρων Θεαγένη, να εγκαθιδρύσει τυραννίδα στην πόλη. Η προσπάθειά του όμως δεν τελεσφόρησε γιατί οι μικροί γεωργοί της Αττικής διατήρησαν την πίστη τους προς τους ευγενείς, ο ίδιος δραπέτευσε και οι οπαδοί του δολοφονήθηκαν κατά διαταγή του Αλκμαιωνίδα Μεγακλή.

Δράκων: Κατά το 620 π.Χ. θεωρείται ότι θεσπίζονται για πρώτη φορά σαφείς νομοθετικές ρυθμίσεις από τον Δράκοντα. Ωστόσο ο Αριστοτέλης (*Αθηναίων Πολιτεία*, 4, 1-4), ο οποίος αποτελεί και τη βασική πηγή μας γύρω από το θέμα, δεν φαίνεται να μας παρέχει αξιόπιστες πληροφορίες. Συγκεκριμένα μας πληροφορεί ότι ο νομοθέτης χορήγησε πολιτικά δικαιώματα στους «τὰ ὄπλα παρεχόμενους», γεγονός το οποίο καθεαυτό δεν φαίνεται απίθανο· ισχυρίζεται όμως ότι τα αξιώματα των εννέα αρχόντων και των ταμιών καταλαμβάνονταν από κατόχους περιουσίας τουλάχιστον 10 μνων, κι εκείνα των στρατηγών και των υπάρχων από όσους είχαν περιουσία τουλάχιστον 100 μνων. Κατά την εποχή εκείνη ωστόσο γνωρίζουμε με βεβαιότητα ότι δεν υπήρχαν ούτε νόμισμα, ούτε στρατηγοί, γεγονός που κλονίζει την αξιοπιστία της μαρτυρίας. Εξίσου αβέβαιη μάλιστα φαίνεται και η μαρτυρία του συγγραφέα, σύμφωνα με την οποία ο Δράκων σχημάτισε Βουλή, την οποία επάνδρωσε από μέλη του Αρείου Πάγου. Δεν είμαστε λοιπόν με βάση τα παραπάνω σε θέση να γνωρίζουμε εάν με τη δρακόντεια νομοθεσία προωθήθηκε κάποιου είδους πολιτειακή μεταρρύθμιση, καθώς σε πολλές περιπτώσεις οι ανωτέρω πληροφορίες φαίνεται πως απηχούν

θεσμούς και αντιλήψεις μιας πολύ μεταγενέστερης εποχής, και πιο συγκεκριμένα εκείνα της Αθήνας του 5^{ου} και 4^{ου} αι. π.Χ.

Όποιες κι αν ήταν οι μεταρρυθμίσεις του Δράκοντα, δεν πρέπει να υπήρξαν αποτελεσματικές, καθώς, σύμφωνα πάντα με τον Αριστοτέλη, «άντεστη τοῖς γνωρίμοις ὁ δῆμος», γεγονός που τελικά οδήγησε στην εκλογή του Σόλωνα ως άρχοντα υπευθύνου για την προώθηση πολιτικών και κοινωνικών μεταρρυθμίσεων.

2. ΣΟΛΩΝ

Φαίνεται ότι εκείνος που πραγματικά οδήγησε την Αθήνα σε ένα νέο δρόμο εσωτερικής ανάπτυξης ήταν ο Σόλων. Από τη σύγχρονη έρευνα αναγνωρίζεται ως «ο πρώτος πολιτικός άνδρας στην ευρωπαϊκή ιστορία», καθώς με το έργο αυτού και του Κλεισθένη τίθενται οι βάσεις για την ανάπτυξη της αθηναϊκής Πολιτείας, όπως αυτή μας είναι γνωστή στην πιο λαμπρή της μορφή από τους κλασικούς χρόνους.

Ο Σόλων καταγόταν από το βασιλικό γένος των Μεδοντιδών. Το 594/3 π.Χ. εξελέγη «διαλλακτήρ» των τάξεων με απεριόριστες δικαιοδοσίες και προέβη σε σύνταξη μεταρρυθμιστικού προγράμματος, για το οποίο αντλούμε μαρτυρίες τόσο από αποσπάσματα δικών του ποιημάτων, όσο κι από άλλες, δευτερεύουσες πηγές (π.χ. Πλουτάρχου, *Βίος Σόλωνος*), από τις οποίες ωστόσο πολλές φαίνεται ότι μας παρέχουν αναχρονιστικές πληροφορίες.

Ως βασικότερα σημεία του έργου του θεωρούνται:

α) Η απαλλαγή των πολιτών από τα χρέη (Σεισάχθεια).

Συγκεκριμένα κατήργησε τα χρέη («*χρεῶν ἄποκοπὰς καὶ τῶν ἰδίων καὶ τῶν δημοσίων*», Αριστοτ. 6. 1.) και απαγόρευσε το δανεισμό με ενέχυρο το πρόσωπο του οφειλέτη (τὸ δανείζειν ἐπὶ τοῖς σώμασι). Η πράξη θεωρήθηκε ιδιαιτέρως επαναστατική, καθώς, περιβάλλοντας το νόμο με αναδρομική ισχύ, έπληξε τον πλατιά διαδεδομένο στην Αττική θεσμό της δουλείας λόγω χρεών, που αποτελούσε πηγή κοινωνικών ανωμαλιών. Καθορίζοντας μάλιστα ανώτατο όριο εγγείου ιδιοκτησίας ευνόησε την παγίωση μίας τάξης γεωργών μικρής και μεσαίας δυναμικότητας. Εξαφάνισε του «όρους», τις στήλες δηλαδή, στις οποίες αναγραφόταν η υποθήκευση των γαιών. Με τη «Σεισάχθεια» επιχειρούταν μία πρωτοφανής παρέμβαση στην ατομική ιδιοκτησία κι επιτυχανόταν η απελευθέρωση της αγροτικής τάξης. Είναι χαρακτηριστικό ότι κατά τα επόμενα έτη δεν παρουσιάζεται πια στις πηγές ο όρος «έκτήμοροι».

β) Η εισαγωγή πολιτειακής μεταρρύθμισης.

Η αγροτική μεταρρύθμιση του Σόλωνα δημιούργησε μία εντελώς νέα οικονομική και κοινωνική βάση και κλόνισε τον κυρίαρχο ρόλο της αριστοκρατίας στη δημόσια ζωή. Η ιδέα του κράτους των πολιτών για πρώτη φορά προβάλλεται και

λαμβάνει ισχύ σε αντίθεση προς τα παλαιά αριστοκρατικά ιδεώδη. Οι νέες αντιλήψεις σαφώς απηχούνται στον καθορισμό των κοινωνικών τάξεων από το Σόλωνα. Για τη διαίρεση αυτών ο νομοθέτης έλαβε ως αφετηρία την υπάρχουσα στρατιωτική οργάνωση και κατ'επέκταση την κτηματική περιουσία του ατόμου, γεγονός που ανέτρεπε το παλαιότερο κριτήριο της καταγωγής.

Όρισε την ύπαρξη τεσσάρων κοινωνικών στρωμάτων. Στην πρώτη τάξη ανήκαν οι «Πεντακοσιομέδιμνοι» – αυτοί δηλαδή που είχαν ετήσια παραγωγή σίτου τουλάχιστον 500 μεδίμνους, γεγονός που προϋπέθετε την κατοχή περίπου 100 στρεμμάτων γης -, στη δεύτερη οι «Ιπλείς» - όσοι δηλαδή παρήγαν ετησίως τουλάχιστον 300 μεδίμνους (50 στρέμματα) – στην τρίτη οι «Ζευγίτες» - με 200 μεδίμνους (30 στρέμματα) – και στην τελευταία οι «Θήται», οι οποίοι βρίσκονταν κάτω από το όριο των διακοσίων μεδίμνων ετήσιας παραγωγής.

Η κατάληψη των δημοσίων αξιωμάτων και συνεπώς ο βαθμός συμμετοχής στην πολιτεία ήταν ανάλογα προς την παραπάνω διαστρωμάτωση. Πιο συγκεκριμένα: τα ύψιστα αξιώματα προορίζονταν αποκλειστικά για την προνομιούχο τάξη των Πεντακοσιομέδιμνων. Στα υπόλοιπα αξιώματα διορίζονταν Ιπλείς και Ζευγίτες, αλλά όχι και Θήτες. Οι τελευταίοι είχαν το δικαίωμα να συμμετέχουν μόνο στη γενική συνέλευση (Εκκλησία) ή στο λαϊκό δικαστήριο (Ηλιαία).

Το έργο του Σόλωνα ήταν ανυπολόγιστης ιστορικής σημασίας, καθώς αποτέλεσε τη βάση για την ανάπτυξη του πρώτου σύγχρονου κράτους στη μητροπολιτική Ελλάδα. Με τη νομοθεσία του Σόλωνα εισάγεται για πρώτη φορά στην ιστορία της Ευρώπης η έννοια του κράτους. Δεν είναι τυχαίο ότι από τους Αθηναίους του 4^{ου} αι. π.Χ. ο Σόλων θα θεωρηθεί, μαζί με τον Κλεισθένη, ως ο πατέρας της αθηναϊκής δημοκρατίας (βλ. Ηροδότου, Ιστορίαι)

Ωστόσο, κατά την εποχή του το έργο του Σόλωνα προκάλεσε οξείες αντιδράσεις. Έτσι, ενώ για την αριστοκρατική τάξη οι λύσεις που πρότεινε ήταν υπερβολικά ρηξικέλευθες, για τους ακτήμονες οι αλλαγές δεν ήταν αρκούντως ριζοσπαστικές, αφού οι τελευταίοι είδαν να ακυρώνονται οι ελπίδες τους για «αναδασμό της γης» (Αριστοτέλη Αθηναίων Πολιτεία 12. 3). Περισσότερο βέβαια από όλα τα μέτρα προκάλεσε αντιδράσεις η Σεισάχθεια από την πλευρά εκείνων που έχαναν τα προνόμιά τους (Αριστοτέλη Αθηναίων Πολιτεία 12. 3), ενώ στη συνέχεια προκλήθηκαν νέες πολιτικές αναταραχές (Αριστοτέλη Αθηναίων Πολιτεία 12. 3). Η δυσαρέσκεια που προκλήθηκε γίνεται εμφανής τόσο στα ποιήματά του, με τα οποία ο Σόλων φαίνεται να δικαιολογεί τις θέσεις και τις πράξεις του, όσο και στο έργο του Αριστοτέλη (Αριστοτέλη Αθηναίων Πολιτεία 11. 1-2).

(Για τις αντιδράσεις που προκάλεσε η σολώνεια νομοθεσία βλ. Mosse-Schnapp, *Επίτομη Ιστορία*, σ. 215-219 και Wilken, *Αρχαία Ελληνική Ιστορία*, σ. 144-156).

3. ΟΙ ΠΕΙΣΙΣΤΡΑΤΙΔΑΙ

3. 1. Ο Πεισίστρατος:

Κατά τα μέσα του αι. π.Χ. πληροφορούμαστε την ύπαρξη τριών ομάδων στην Αττική, οι οποίες είναι γνωστές με τα ονόματα «Πεδινοί», «Παράλιοι» και «Υπεράκριοι» ή «Διάκριοι». Από τις πηγές ωστόσο δεν είναι σαφές με ποιες περιοχές της Αττικής ακριβώς και με ποια κοινωνικά στρώματα πρέπει να ταυτισθούν. Φαίνεται πιθανό ότι αυτές αποτελούνταν από οπαδούς των αριστοκρατών, οι οποίοι δεν ανήκαν σε μία κοινωνική τάξη αλλά είχαν διαφορετική Κοινωνική προέλευση, Συνεπώς δεν ήταν αυτές καθαυτές κοινωνικές ομάδες αλλά διαδραμάτιζαν Κάποιο ρόλο στην ενίσχυση παραγόντων του δημόσιου βίου. Έτσι, είναι χαρακτηριστικό ότι ο Πεισίστρατος στην πρώτη του προσπάθεια να καταλάβει την εξουσία υποστηρίχθηκε από τους «Υπεράκριους» (Αριστοτέλη Αθηναίων Πολιτεία 13. 4). Κατά το 550 π.Χ. διώχθηκε από την Αθήνα αλλά επέστρεψε στηριγμένος στην υποστήριξη του τέως ανταγωνιστή του Μεγακλή (Αθηναίων Πολιτεία 14. 4 – 15. 1). Μετά από νέα μεταβολή στις σχέσεις των δύο ανδρών ο Πεισίστρατος έχασε την εξουσία κι εγκατέλειψε την πόλη για δεύτερη φορά. Γύρισε όμως οριστικά το 546 π.Χ. με την υποστήριξη του Λύγδαμη, τυράννου της Νάξου και με τη βοήθεια μισθοφόρων. Πέθανε το 527 π.Χ.

Ο Πεισίστρατος ακολούθησε «φιλολαϊκή πολιτική» σε όλους τους τομείς. Παρείχε δάνεια σε όσους αγρότες βρίσκονταν σε δυσχερή οικονομική κατάσταση, γεγονός που ευνόησε και την παραγωγικότητα της Αττικής σε γεωργικά προϊόντα. Παράλληλα εγκαινίασε ένα οικοδομικό πρόγραμμα, το οποίο υπήρξε ιδιαίτερα δημοφιλές στους Αθηναίους, εφόσον παρείχε απασχόληση και αμοιβή σε πλήθος πολιτών. Προκειμένου να παράσχει Κοινωνική δικαιοσύνη καθιέρωσε την Παρουσία δικαστών, οι οποίοι μετακινούνταν εντός των δήμων και διενεργούσαν δίκες. Με τον τρόπο αυτό προωθούσε την ιδέα μίας βάσης σταθερών κι ενιαίων κριτηρίων παρεχόμενης, συνεπώς αμερόληπτης, δικαιοσύνης (Αθηναίων Πολιτεία 16.5). Μεγάλη υπήρξε τέλος η συνδρομή του Πεισίστρατου στην πολιτισμική ανάπτυξη της Αθήνας, κυρίως μέσω της καθιέρωσης επίσημων θρησκευτικών τελετών. Αυτή η πολιτιστική πολιτική συνέβαλε σημαντικά στη διαμόρφωση της ήδη αναπτυσσόμενης «εθνικής ταυτότητας» των Ελλήνων.

Ο Πεισίστρατος χειρίσθηκε επιδέξια τόσο τις σχέσεις του με τα άλλα μέλη της αριστοκρατίας, όσο και τις προσδοκίες των άλλων κοινωνικών στρωμάτων της αθηναϊκής κοινωνίας (μετρίως και μᾶλλον πολιτικῶς ἢ τυραννικῶς) (Αριστοτέλη Αθηναίων Πολιτεία 16. 2). ο θεσμός της τυραννίδας κατά την εποχή του φαίνεται ότι συμβάδιζε με την πολιτική ατμόσφαιρα και τις αναγκαιότητες της εποχής του. Έτσι, παρά το γεγονός ότι πολλοί από τους νόμους του Σόλωνα εξαφανίστηκαν κατά τη διάρκεια της τυραννίδας του Πεισίστρατου, η εποχή του θεωρούνταν «ὁ ἐπὶ Κρόνου βίος» (Αριστοτέλη Αθηναίων Πολιτεία 16. 2), μία εντύπωση που επρόκειτο να ενισχυθεί από την αντίθεση που υπήρξε με το άσχημο τέλος της τυραννίδας του Ιππία.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ
ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΧΑΡΤΗ ΚΑΙ ΠΗΓΩΝ:

1. Να σχολιάσετε τον χάρτη της σελίδας 6 των σημειώσεών σας καθώς και αυτόν που ακολουθεί:

2. Να σχολιάσετε τις ακόλουθες πηγές:

Για τον Σόλωνα:

α. «...οι φτωχοί ήσαν δούλοι των πλουσίων, αυτοί και οι γυναίκες τους και τα παιδιά τους. Ονομάζονταν πελάτες και εκτήμοροι γιατί με αυτόν τον όρο -να κρατούν το ένα έκτο της σοδειάς- καλλιεργούσαν τα χωράφια των πλουσίων. Όλη η γη ανήκε σε λίγους και αν οι φτωχοί δεν μπορούσαν να πληρώσουν το μίσθωμα, μπορούσαν να πουληθούν δούλοι αυτοί και τα παιδιά τους. Έως την εποχή του

Σόλωνα τα δάνεια γίνονταν με υποθήκη το σώμα του οφειλέτη... Το σκληρότερο και πικρότερο πράγμα του πολιτεύματος ήταν, για τους πολλούς, η κατάσταση αυτή δουλείας. Αλλά και για άλλα δυσανασχετούσαν, επειδή, μ' έναν λόγο, δεν είχαν καμιά συμμετοχή σε τίποτε»

Αριστοτέλης, Αθηναίων Πολιτεία, ΙΙ, μτφρ. Α. Βλάχου, εκδ. Εστίας

β. «Η οργάνωση του αρχαίου πολιτεύματος, πριν από τον Δράκοντα, ήταν η ακόλουθη. Διόριζαν στα αξιώματα πρόσωπα από ευγενική οικογένεια ή από πλούσια [...] Τα παλαιότερα και μεγαλύτερα αξιώματα ήταν ο βασιλεύς, ο πολέμαρχος και ο άρχοντας [...] Η αρχή των θεσμοθετών δημιουργήθηκε πολλά χρόνια αργότερα [...] Όταν άρχοντας ήταν ο Αρίσταιχμος, ο Δράκων θέσπισε τους νόμους του [...] Πολιτικά δικαιώματα δόθηκαν σε όσους μπορούσαν να έχουν πανοπλία. Αυτοί εξέλεξαν τους εννέα άρχοντες [...] Η βουλή του Αρείου Πάγου ήταν ο φύλακας των νόμων και είχε την εποπτεία των αρχόντων ώστε να ασκούν την εξουσία σύμφωνα με τους νόμους».

Αριστοτέλης, Αθηναίων Πολιτεία, 111 1- 4 , iv 1-4, μτφρ. Α. Βλάχου, εκδ. Εστίας

γ. «Στον λαό έδωσα τόση δύναμη, όση χρειάζεται, χωρίς να του αφαιρέσω ή να του επαυξήσω δικαιώματα. Για εκείνους που είχαν δύναμη και επιβολή με τον πλούτο τους και γι' αυτούς όρισα να μην πάθουν τίποτε το ανάρμοστο. Στάθηκα στη μέση προστατεύοντας και τους δύο με δυνατή ασπίδα και δεν άφησα κανέναν απ' τους δύο άδικα να νικήσει. Ο λαός θ' ακολουθούσε πρόθυμα τους ηγέτες του αν δεν του άφηναν υπερβολική ελευθερία κι' αν δεν τον καταπιέζαν. Γιατί ο κόρος γεννάει την υπερβολή όταν τύχει πλούτος πολύς σε ανθρώπους που δεν έχουν σωφροσύνη [...] Και τώρα οργισμένοι λοξά με βλέπουν σαν εχθρό. Άδικο είναι, όμως, γιατί τα όσα είπα, τα έκανα με την βοήθεια των Θεών. Και για τα άλλα τίποτε δεν έκανα χωρίς να σκεφθώ. Δεν μ' ευχαριστεί να επιβάλω τίποτε τυραννικά ούτε να μοιράζω την πλούσια γη της πατρίδας σε καλούς και σε κακούς, χωρίς διάκριση [...] Η μαύρη γη που ελευθέρωσα απ' τα παλιά οριακά σημάδια κι' ήτανε τότε δούλη και τώρα ελεύθερη. Ξανάφερα στην θεόκτιστη Αθήνα πολλούς που είχαν πουληθεί, άλλοι δίκαια, άλλοι άδικα, κι' άλλους που τους είχε διώξει η ανάγκη η σκληρή και δεν μιλούσαν πια τη γλώσσα την αττική γιατί είχαν περιπλανηθεί σε πολλά μέρη. Κι' εκείνους που εδώ υπέφεραν από σκληρή δουλεία και τρέμαν την οργή του κυρίου τους, **τους έκανα ελεύθερους**. Αυτά τα έκανα με το κράτος του νόμου συνδυάζοντας τον καταναγκασμό με την δικαιοσύνη και κατόρθωσα τα όσα είχα υποσχεθεί. Θέσπισα τους ίδιους νόμους και για τους ευγενείς και για το λαό, ορίζοντας σωστό κανόνα για όλους».

Σόλων, Ελεγείες, μτφρ. Α. Βλάχου, στο: Αριστοτέλης, Αθηναίων Πολιτεία, ΧΙΙ, εκδ. Εστίας

Για τον Κλεισθένη:

α. «Οι δύο αυτοί άνδρες εφιλόνικησαν διά την εξουσίαν, επειδή δε ο Κλεισθένης ενικάτο, προσηταιρίσθη τον λαών. Έπειτα, ενώ οι Αθηναίοι ήσαν διηρημένοι εις τέσσαρας φυλάς, τους εχώρισεν εις δέκα φυλάς, κατηργήσας δε τας επωνυμίας που εδανείσθησαν από τους υιούς του Ίωνος, Γελέοντα, Αιγικόρη, Αργάδην και Όπλητα, έβαλε τας επωνυμίας άλλων ηρώων που ήσαν όλοι εντόπιοι...»

Ηρόδοτος, Ιστορία, 5.65, μτφρ. Κ. Αραπόπουλου, εκδ. Πάπυρος

β. «Πρώτα από όλα μοίρασε όλο τον πληθυσμό σε δέκα φυλές αντί τέσσερις επειδή ήθελε να τον αναμείξει ώστε να μετέχουν περισσότεροι στην διακυβέρνηση της Πολιτείας. Από αυτό προήλθε το ρητό: “Μην κρίνεις ανάλογα με τη φυλή”, απόκριση προς εκείνους που ήθελαν να ερευνούν την καταγωγή κάποιου άλλου. Ύστερα αύξησε τα μέλη της φυλής από τετρακόσια σε πεντακόσια, δηλαδή πενήντα από κάθε φυλή ενώ πριν ήσαν εκατό (από κάθε φυλή) [...] Διείρεσε επίσης τη χώρα σε τριάντα ομάδες δήμων, δέκα για την Πολιτεία και τα περίχωρα, δέκα για τα παράλια και δέκα για τα μεσόγεια. Ονόμασε τις ομάδες αυτές των δήμων τριττύες και, με κλήρο όρισε τρεις ομάδες για κάθε φυλή έτσι ώστε κάθε φυλή να μετέχει σε όλες τις περιοχές. Όρισε να είναι συνδημότες όσοι κατοικούσαν στον ίδιο δήμο ώστε να μην μπορούν να διακρίνουν τους καινούργιους πολίτες καλώντας τους με το πατρώνυμό τους αλλά να τους προσφωνούν με το όνομα του τόπου της κατοικίας τους. Από τότε οι Αθηναίοι αναφέρουν στο όνομά τους και το δήμο Τους. Θέσπισε και το αξίωμα των δημάρχων που είχαν την ίδια αρμοδιότητα την οποία πριν είχαν οι ναύκραροι, τούτο επειδή αντικατέστησε τις ναυκραρίες με τους δήμους. [...] Άφησε όμως τον καθένα να διατηρήσει τους οικογενειακούς του δεσμούς, την συμμετοχή του σε μια φρατρία και τα ιερατικά του έθιμα σύμφωνα με τα πάτρια»

Αριστοτέλης, Αθηναίων Πολιτεία, XXI, μτφρ. Α. Βλάχου, εκδ. Εστίας

γ. «Τον πέμπτο χρόνο μετά την εφαρμογή του νέου πολιτεύματος [...] συνέταξαν, πρώτη φορά, για τους πεντακοσίους της βουλής, τον όρκο που δίνουν και σήμερα. Μετά ανάδειξαν με ψηφοφορία τους στρατηγούς κατά φυλές, έναν από κάθε φυλή. Αρχηγός όλου του στρατού ήταν ο πολέμαρχος. [...] Καθώς ο λαός αποκτούσε μεγαλύτερο θάρρος, για πρώτη φορά, εφαρμόσαν το νόμο του οστρακισμού τον οποίο είχαν θεσπίσει από φόβο εκείνων που αποκτούσαν πολλή δύναμη επειδή ο Πεισίστρατος έγινε τύραννος όταν ήταν αρχηγός του δημοκρατικού κόμματος και στρατηγός»

Αριστοτέλης, Αθηναίων Πολιτεία, XXII 2-3, μτφρ. Α. Βλάχου, εκδ. Εστίας

Για τον Πεισίστρατο:

α. «Ο Πεισίστρατος κυβερνούσε με μετριοπάθεια και περισσότερο σαν νόμιμος άρχοντας Παρά σαν τύραννος. Μεταξύ των άλλων ήταν φιλόανθρωπος και πρᾶος και επιεικής για όσους παρανομούσαν και μάλιστα δάνειζε χρήματα στους φτωχούς γιατο επάγγελμά τους ὡστε να μπορούν να ζουν από τη γεωργία [...] Δεν πίεζε κατά τίποτε το λαό με τον τρόπο που κυβερνούσε και φρόντιζε πάντα να υπάρχει ειρήνη και ηρεμία. Γι' αυτό και έγινε κοινός λόγος ὅτι η τυραννίδα του Πεισίστρατου ἦταν η χρυσή εποχή. Αργότερα ὅμως, ὅταν τον διαδέχθηκαν οι γιοι του, η άσκηση της εξουσίας τους έγινε πολύ πιο σκληρή. Αλλά το σημαντικότερο που ἔχει λεχθεί για τον Πεισίστρατο εἶναι ὅτι φρόντιζε πολύ γιατο λαό και ἦταν φιλόανθρωπος. Μεταξύ άλλων ἠθέλε να κυβερνάει πάντοτε σύμφωνα με τους νόμους χωρίς να επιτρέπει για τον εαυτό του καμιά ειδική μεταχείριση».

Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, νι 2,7-8, μτφρ. Α. Βλάχου, εκδ. Εστίας.

3. Να «διαβάσετε» τις εικόνες:

